

En psykologisk gåta i stormännens efterföljd

Voitto Ahonen: *Valistusmies piispojen varjossa. Laamanni Johan Gezelius-Olivecreutzin elämä 1721–1804*. [Upplysningsmannen i skuggan av biskopar. Lagman Johan Gezelius-Olivecreutz' liv 1721–1804]. *Historiallisia Tutkimuksia* 156. 278 sidor. Jyväskylä 1990.

På Svenneby säteri nära Linköping hänger två porträtt föreställande en mindre välkänd finländsk märkesman. Det tidigare av dem har målats 1746 och visar en allvarstygnd 25-årig kopist vid krigsexpeditionen i allongeperuk och grön sammetsrock, Johan Gezelius. Det senare porträttet är från 1762 och föreställer en förnäm aristokrat och medlem av adelsståndet, Johan Olivecreutz, i pudrad rokokoperuk och snusbrun jacka. I båda fallen är det fråga om en och samma person, den till följd av förfädernas förtjänster 1751 adlade biskopssonen, sedermera lagmannen Johan Gezelius-Olivecreutz.

Gezelius-Olivecreutz tillhör de mindre storheterna under frihetstiden, vars namn 1700-talsforskaren möter på många håll utan att riktigt få grepp om mannen. Nyligen har Voitto Ahonen rätt ut begreppen i biografien *Valistusmies piispojen varjossa*, som inte utan anledning har rönt ett gott mottagande och blivit belönad med Porthan-priset. I själva verket är boken ett ovanligt skickligt historiskt hantverk, genom vilket Olivecreutz' liv nu blivit genomlyst ur alla synvinklar.

Författaren skriver om det senare porträttet på Svenneby, att Olivecreutz' ansikte och statur uppvisar en förvånansvärd likhet med fadern, biskopen i Borgå Johan Gezelius den yngste. Just detta påstående är inte särskilt träffande, då de båda målningarna tydligt visar en avbild av modern, den mondäna biskopinnan Helena Arnell. Denna högt bildade dam, dotterdotter till ärkebiskopen Olof Svebilius, och hennes i moderlandet bosatta släkt utgjorde referensramen för den tidigt moderlöse Johan. De tre biskoparna Gezelius' förkrossande tunga fadersarv var dock den faktor, som kom att kasta sin skugga över den lille gossens hela liv. Efter tre kämpande kyrkofurstar, som verkade i den strängaste ortodoxins anda, kunde släkten naturligt nog inte annat än frambringa en arvtagare av den mjukaste sorten, en vek, osjälvständig och charmfull telning, som utmärkte sig här i livet genom sin stora vacklan och passivitet.

Johan Gezelius-Olivecreutz' liv kan karakteriseras som en lång serie av halvmesyrer och inre motsatser. Efter en lysande akademisk avhandling *De consensu rationis et fidei*, skriven 1744 sannolikt av hans professor, företog Gezelius 1747–1751 en sällsynt storslagen bildningsresa till Tyskland, Frankrike och England bara för att i månader ligga febersjuk

vid olika berömda lärdomscentra. De tjänster som han innehade — han var akademisekreterare i Åbo 1746—1769 och lagman för Skåne och Blekinge 1771—1777 — skötte han till en stor del genom vikarier. Efter att ha blivit adlad 1751 deltog han i samtliga riksdagar under två decennier utan att ens under de hetsigaste debatterna i riddarhuset någonsin öppna sin mun. Först efter fyllda 50 år kom Olivecreutz att tänka på äktenskap och gifte sig då med dottern till en annan lagman, Adophina Johanna Rutensköld. Giftermålet betydde en tioårig bosättning i västra Sverige. Denna tröghet och kluvenhet i livets olika skeden syns även i Olivecreutz' val av sitt sista vilorum — han reserverade för sig två gravar, den ena i Stockholms Storkyrka och den andra på hemmaplan, på begravningsplatsen vid Karuna kyrka.

Det vore emellertid fel att tro att Olivecreutz skulle ha varit ett slags Oblomov i frihetstidens Finland. Han var en produkt av de förhållanden, som hade frambragt honom. Gruppen av nyadlade biskopssöner är inte stor under 1700-talet, men de få som finns liknar ganska mycket Olivecreutz — t.ex. ärkebiskop Mennanders son Carl Fredrik Fredenheim och biskopen i Viborgs stift David Lunds barn, som adlades under namnet Ehrenlund. De var av omständigheternas tvång främmande fåglar såväl inom prästeståndet, där de vuxit upp, som bland adelsmännen, som de inte var av börden eller till följd av egna förtjänster. Deras existens berodde på att man inte kunde adla biskopar — prästeståndet skulle hållas rent från adelsmän — varför äran gick till vederbörandes barn. I Gezeliernas fall återopade släkten ett kungligt löfte från 1719, som alltså materialiserades fyra decennier senare, då biskoparnas ende ättling hade kommit hem från sin grand tour lagom till Adolf Fredriks kröning 1751.

Voittos Ahonen har ytterst skickligt letat fram allt tänkbart material, som belyser huvudpersonens levnadsöden. Han har använt självbiografiska manuskript, familjekorrespondens, akademiskt tryck, almanacksan-teckningar, handskrivna betänkanden, kyrkoarkiv, domstolshandlingar, riksdagarnas utskottsprotokoll, kamerala räkenskapssviter, lantmäterikartor, syneinstrument, bibliotekskataloger m.m. med överdådig träffsäkerhet. Han har också rört sig i sin hjältes fotspår till Karuna och Västenkärrs herrgårdar i Åbolands skärgård lika väl som till Lund eller Fölisö friluftsmuseum och fotograferat med egen kamera miljöer, kyrkofasader, corps de logis och böcker med Gezeliernas egenhändiga noteringar, vilka exponeringar nu pryder — tyvärr rätt suddigt återgivna — den färdiga biografien.

Mödan har dock inte alltid lönat sig. Resultaten kan ibland vara an-språkslösa i överkant, som t.ex. de från Lunds landsarkiv, där lagmans-rätternas i Skåne och Blekinge domböcker har visat sig mest handla om snöskottningsvister och gräl om bänkordningar. Men det kan inte för-nekas, att Ahonen har frambragt en hel del nytt till vår kännedom om

1700-talet i allmänhet och Olivecreutz i synnerhet. Särskilt intressant är kapitlet om huvudpersonen som godsherre. Med stor affärsskicklighet utökade Olivecreutz sitt jordinnehav både genom köp och skatteköp till mycket utöver Gezeliernas ursprungliga godsbestånd. Till slut tillhörde han de betydande jorddrottarna både i Egentliga Finland och i Västergötland. Det är uppenbart, att just utökandet av förmögenheten var hans verkliga passion och livsinnehåll. Med lantbruket sammanhängde ett intresse gentemot storskiftet, som han befrämjade som medlem i ekonomideputationen i Åbo och Björneborgs län på 1750-talet, och gentemot Finlands ekonomi i allmänhet; ett av Olivecreutz' mera betydande verk är just ett memorial från 1760 i detta ämne. Också ett trevligt avsnitt om Olivecreutz' bibliotek tillhör de bättre inslagen i Ahonens verk. Många av böckerna hade lagmannen ärvt från sina förfäder, men en rad skrifter innehållande 1700-talets upplysningsfilosofi med Rousseau och Montesquieu i spetsen vittnar om läsarens personliga läggning. En del av böckerna skänkte lagmannen före sin död till gymnasiebiblioteket i Borgå.

Voitto Ahonen har skrivit en 1700-talsbiografi utan i stort sett ett enda längre citat ur källorna. De fåtaliga med citationstecken försedda ställena är för det mesta enstaka ord eller uttryck. Läsaren möter därför knappast någon fläkt från den skildrade tiden på biografins blad; 1700-talets älskvärdhet och hövlighet är fullkomligt bortskalade och bilden av en undantagsmänniska är presenterad på finsk sakprosa av dagens snitt. Styrkan i Ahonens undersökning ligger därför ingalunda på det stilistiska eller visionära planet; den är inte ens särskilt problemcentrerad. Det är de ständigt växlande infallsvinklarna på ämnet och det minutiösa och skickliga hantverket med de olika källserierna, som är arbetets starka sida. Lagmannen Johan Olivecreutz förblir trots detta — fastän noga analyserad till sista domboksnotis och räkenskapsverifikation — en psykologisk gåta i kraftmännens efterföljd. De båda förnäma porträtten på Svenneby säger i sin estetiska fulländning nästan mera om biskoparnas ättling än det skrivna monumentet.

Kari Tarkiainen